

Az osztenzív megismerésről

Míg a bennünk lakozó Sámáni léterének a bejárásához önmagában elégséges alapozást biztosított a kognitív pszichológia, innen, az értelmi absztrahálás: a tudat spirálköreinek a kezdetétől a változatlanul továbbvitt fenomenológiai redukcióban már kettős pillérsorra kell hogy épüljön a faustusi gondolatmenet, a kognitív pszichológiáéra és a logikáéra. Akkor is, ha a kognitív pszichológia számára a gondolkodás a szubjektum egészébe ágyazva képviseli a felderítés tárgyát, hiszen az folytonosan az érdekek, a hangulatok, az érzelmek, az önismeret stb. befolyása alatt áll, a logika pedig a szubjektumtól elszakítva vizsgálja azt, és eltekint a logikán kívüli tényezők jelenlététől és tevékenységétől. Míg a kognitív pszichológia a logikus gondolkodást tanulmányozza, annak idegen behatásoktól mentes, ideális működését, és ez tárgyának csak egyik szeletét jelenti, addig a logika a helyes gondolkodást, annak törvényeit, ítéleteinek validitását tisztán formális alapon vizsgálja, és az egész területét kitölti. Egyszóval: míg a — kognitív — pszichológia tárgya a gondolkodás mint folyamat, addig a logikáé a gondolkodás mint művelet és forma. Mégis, hogy az absztrahálás folyamatát biztonsággal ágyazhassuk bele az emberi pszichikum egészébe, és hogy ezek után megalapozottan és meggyőzően húzhatunk tovább annak a személy fejlődésével, illetve az emberiség fejlődésével való párhuzamát, egymás mellett kell futtatnunk a két pillérsort.

Az önszabályozás spirálszakaszától kell számítanunk a szemiotikai funkció működését, a képzetek konceptualizálásával innen indul az ismeretek tudatosításának folyamata. A tudati észlelés sémáiról, sémaprogressziójáról, asszociációs mechanizmusairól csupán annyit szólván, hogy képzeletünket jelentős mértékben *maguk azok a sémák alkotják*¹, hogy bennük rögzül az a rugalmas rendszer, amelyet tudásnak nevezünk, és ahogy ez az új információkkal folytonosan változik, gazdagodik, azt látjuk, hogy először a prekonceptusok, majd az általános konceptusok képviselik a következő állomást a szó — eredmény voltában immár tudatbeli — megjelenéséig. Az érzékelt-szemlélt tárgy, jelenség stb. nevének elsajátításáig, az *osztenzív megismerésig*.²

Ez a terminus egy név vagy lingvisztikai kifejezés értelmének és referensének (tárgyak, tulajdonságok, események stb.) egy megismert alany általi elsajátítását jelenti, mely közvetlen észlelés eredményeként, meghatározott praxiológiai helyzetben és egy más, egy természetes nyelvet ismerő szubjektum befolyása alatt megy végbe. Az osztenzív megismerés közvetlen interakcióformát, szenzoriális-perceptív komponenst feltételez az alany és az objektum között, de

semmilyen esetben nem korlátozódik csupán arra; feltételezi továbbá egy szemiotikai rendszer és egy legalább két alany között zajló kommunikációs folyamat működését. Egy logikai alany akkor ismer meg osztenzívve egy adott objektumot, ha arra reflektál, ugyanakkor egy másik alannal való kommunikációs folyamatban elsajátítja az illető természetes nyelven az objektumot jelölő nevet vagy lingvisztikai kifejezést. Egy objektum osztenzív megismerése annyit jelent, mint újrateremteni egy vagy több materiális tulajdonságát, azok struktúráját, az azokat jelölő jeleknek vagy lingvisztikai kifejezéseknek a megismerő alany általi elsajátításával együtt. Az osztenzív megismerés útján kezdjük tudatosan birtokolni a környezetünkéből szerzett elemi ismereteket, ennek a szakasznak az eredményeit követve írhatjuk le egy szó értelmének a rögzülését, mely egy másik megismerő alannal való viszonyban megy végbe, és mely a szónak a másik alany általi kiejtésében, ugyanakkor az objektum megjelölésében áll.³ Nem számítva itt már a kognitív helyzet egyéb tényezőit, egy osztenzív meghatározás a következő elemekből áll: egy közlő logikai alany, egy befogadó logikai alany, egy szó vagy kifejezés, mely osztenzívve vezetettik be, illetve az objektum, amelyre ez vonatkozik. Egy terminus osztenzív bevezetése tehát kizárólag egy kommunikációs folyamat keretében történhet meg, másodsorban pedig csak azok esetében lehetséges mindez, amelyek fizikai objektumokat vagy jelenségeket, illetve ezek materiális tulajdonságait, viszonyait nevezik meg. A logika nyelvén szólva osztenzívve csak a tulajdonnevek és a predikátumok határozhatók meg, melyek azon kívül, hogy jelentéssel bírnak, megfigyelhető fizikai entitást vagy tulajdonságot neveznek meg.

Ezckről a terminusokról mondjuk, hogy van denotátumuk vagy referensük.

Az osztenzív megismerésben megvalósul a prelingvisztikai-biológiai információtól az érzelmi absztrakciókon át a kognitív értékekkel bíró szemantikai információig ívelő hatalmas ugrás, s bár tudományos szempontból még nincsen tisztázva a kódok közötti átmenet mechanizmusa⁴, tény, hogy ebben áll a megismerés továbbgyűrűzése — az aszertórikus kijelentő mondatokig.⁵ Ezen az úton az érzelmi absztrakcióinkban foglalt információ társadalmilag közölhetővé válik, hiszen áttevődik egy társadalmilag konvencionális lingvisztikai kódba. Az osztenzív megismerés ismeret- és tudományelméleti fontossága elsősorban és mindenkifellelt abban áll, hogy kiutat képvisel érzelmi absztrakcióvilágunk egyszemélyes zártságából, hogy a nyelvi kommunikáció hídján általa épülünk embertársainkig, illetve abban, hogy tulajdon- és köznevek bevezetésével, *ugyanakkor* azok predikátumokkal való viszonyba állításával — ítélet, mondja a logika, mondat, mondja a nyelvtudomány — lehetővé teszi a tudományos megismerés alapműveleteit, a — további — elvonatkoztatást és az általánosítást.⁶

Az osztenzív megismerés beteljesülésétől a tudat, az értelmi absztrahálás csőspiráljában haladunk tovább, s mert ez a legismertebb szakasz, a már logikus gondolkodás szakasza, még rövidebben tárgyaljuk. Hogy a művészi megismerésnek miért épp a képzőművészeti válfaját és nem az irodalmiban vagy mondjuk a filmművészetiben követhető formáját elemezzük, sőt kell elemeznünk először, arra egyszerű a válasz. Bár tulajdonképpen mindegyik a világ képét, tartalmát, jelentését közvetíti a maga sajátos útjain, eszközeivel, a közöttük élő nyilvánvaló különbségek előre döntöttek. A világ objektív képét az író megismerése folyamán nem olyanak látja, amilyen a modellünkbe elemzett megismerési folyamatban ő is megéli a jelzett változásokat, módosulásokat, mutációkat, variációkat: metamorfózisok, aztán az írásmű kigondoltával, objektivációjával újabb belső elmozdulások következnek be. Aztán a mű szabad átszületése előtt akadályként ott feszít saját, létfontosságú médiuma, a nyelv, mely másodlagos jelrendszer, és — a befogadás aktusában előlről kezdődik az egész. Ezzel szemben a képzőművészet, bár ennek esetében is nyilvánvalóan számolnunk kell a jelzett belső változásokkal, közvetlenül és egy univerzális jelrendszerben sugározza tovább a világnak a festő által újratereztett képét, tartalmát, jelentését; hát a művészi megismerés formái közül a film mellett a legtökéletesebb a képzőművészet. Igen, mellett, mert ha a filmben dinamikájában ismerhető is meg a létezés, a statikus festmény, grafika kognitív rétegei sokkal biztonságosabban hámozhatók elő, mint a film esetében, amikor is a befogadás után a belénk zárt élmény alapján utólagosan építhetjük ki értelmezésünk, értékelésünk rendjét. A művészi megismerés tudatos szakaszáról tehát: mindenekelőtt az érzelmi absztrahálás gyűrűzik tovább. Az osztenzív megismeréstől a tudati észlelés ciklusprogressziója egyre tágabb spirálkörökben halad előre, az ezzel szinkronban futó asszociáció ívei pedig egyre gazdagabbak, árnyaltabbak, pontosabbak. Tulajdonképpen azokkal az érzelmi ítéletekkel dolgozunk tovább, melyeket már a kontemplatív megismerés szintjén készen birtokoltunk, s melyeket ebben az újabb szakaszban társadalmi konvenciók végleges formájába, vagyis közölhetővé racionalizáltunk. A festő így gondolja ki és alkalmazza a festészet általános, illetve saját művészetének partikuláris sajátosságait, törvényeit, sőt „kategóriáit”, így gondolja ki a majdani kép építőelemeit, a kompozíciót, a feszültséget, a szerkezetet, a belső arányokat-arányviszonyokat, a mozgás jellegét és az azt megnyilvánító hordozókat, a ritmust, a harmóniát, a tartalmat és a formát. Mindez érzelmi és értelmi tevékenységként zajlik, de megjegyzendő, hogy ez utóbbi teljes hiányában is végbemehet.⁷ De bármiként is legyen, ha a megismerő tevékenységünk hermeneutikai aspektusában az elő(zetes logikai és erkölcsi) ítéletek szükségességével ki vagyunk szolgáltatva a múltnak, akkor most ebben a szakaszban ki

vagyunk szolgáltatva a jelennek (is), elsősorban és közvetlenül a nyelvnek⁸, és ezzel egész kultúránknak.⁹

Az érzelmi absztrahálás végállapotával analóg módon, ennek a kettős, sőt többszörös kiszolgáltatottságnak és az érzelmi utak által továbbfűzött szabadságnak az egyensúlyában jelenik meg a tudat vetítívásznán végre — a kész gondolat, a maga társadalmilag konvencionizált formájában, de szubjektív tartalmával és jelentésével, a maga érzelmi udvarával; így jelenik meg a majdani mű alapkonceptiója, esetleg már maga a teljes mű, éles körvonalakkal, pontos részletekkel, melyeket már „csak át kell másolni” a vászonra. Az érzelmi és logikai ítéletek következtetésének rendje kiépült, az *értelmi absztrahálás* végállomásán az *értelmi megismerés* beteljesedett; innen irányul vissza a tárgy stb. felé a már értelmileg is irányított felderítés új információk felvételéért. Ha a megismerésben mint világújraalkotó folyamatban — legyen akár művészi, akár tudományos — kezdetben mindig csak egy szilánk fogható fel a tárgyból, tárgyi struktúrákból, jelenségből, eseményből stb., a tárgy és a szellemi végállomás közötti — láttuk, végtelen — távot futva az objektum egyre több sajátosságát foghatjuk fel és tudatosíthatjuk, és végül itt, a tudat vetítívásznának síkján potenciálisan (!) az egész tárgyat birtokolhatjuk. Egyrészt tehát a világ megismerhetőségébe vetett hitünk megalapozott, az emberi pszichikum lehetővé teszi azt, ha erőteljes, ugyanakkor létfontosságú korlátok: a perceptuális jártasság végesége, a közvetlen észlelés belső gátjai, a kor lehetőségei, az anyag támasztotta korlátok¹⁰ által formázott is¹¹, ha a teljes megismerés gyakorlatilag lehetetlen is.

Másrészt a kész gondolat, legyen az akár tudati, akár elsősorban érzelmi absztrakció, azaz testében akár az értelmi, akár az érzelmi összetevő dominál, több, sokkal több, mint a megismerés kezdeti tárgya: velünk több. Szellemi tevékenységünkkel átszűrve, újratelemtve, az univerzalitás fokozatainak mérhető, melyeket a köznapi konkrét, illetve az érzékelés köznapi konkrét síkjától az elméleti szinten át és túl a komikus tudat fokozataiig „számítunk”. Persze tulajdonképpen minden fokozat a kozmikus tudat fokozata, mert hát a tudat mint olyan kozmikus fejlődés eredménye, de most a „tisztá” kozmikus tudatról beszélünk, mely az esztétikai érzékelés körrétegeivel analóg, és amelyre felkapaszkodni hívtunk. Minél tágabb körűvé épül a gondolat, a terv (Entwurf, project), absztrahálások végeredményeként, annál gazdagabb, annál egyetemesebb, annál nagyobb művészi értékű, sőt... annál sikeresebb műalkotássá objektíválható. Íme, valami az értékelmélet pszichológiai gyökereiről. Harmadrészt akár a művészet útjain, akár a tudomány eszközeivel itt a kozmikus tudat fokán: az örök transzcendencia felé keressük a választ a létezés végső kérdéseire, de... megértést célzó létezésünkben az egyetemest szubjektivizáljuk, ami annyit jelent, hogy a válasz a nagy kérdésekre itt van a kezünkben tartott... tárgy, akármi és gon-

dolgodó szellemünk között, megismerő tevékenységünk eddig elsőnek tudott pillanata előtt, előtt, előtt.

Talán évmilliónyira, de itt van ennek a mintegy ötven centiméternyi távnak egyetlen fénysugarában, hogy csak az univerzalitás létráján a transzcendencia felé kapaszkodva válaszolható meg — tehát saját megismerésünk aktuálisan elsőnek tudott pillanatai elé, elé, elé kell látnunk. A hermeneutikának ez a próbálkozása többszörösen is... nos, egyelőre mondjuk így: paradox. Mert először is a megismerő alany és a tárgy között nincs közvetlen kapcsolat,¹² mert az csak az objektív gyakorlati megismerés szintjén élhet, és mert a megismerő személy, intellektuális lény, akaratától függetlenül, ha úgy tetszik, ez esetben éppen akaratára ellenére továbbsodródik saját kognitív tevékenységében, az pedig csak egyre közvetettebbé válik. Másodszer a közvetlen kapcsolat szintje az állati szint, és a személy hiába is maradna meg saját kognitív tevékenységének állati szintjén, messze a rá, tudatos lényre jellemző megismerési módozatoktól. Íme hát. Az értelemnek erőteljes távoldásra van szüksége ahhoz, hogy közeledjék a világhoz. Mégsem a paradoxont kell mindebben meglátunk, mert egyfelől saját anyagi végességünket, melyből semmilyen csellel nem tudunk kilépni, csak a szellemi út íveli át, az objektumig — „világ” — csalogató szellemi út pedig végtelen, ami egyenlő (lehet) azzal is, hogy köztünk és a tárgy között nincs kapcsolat. Másfelől a szellemi végtelen szakadékát magába rántja, és így a kapcsolatot megmenti az anyag végességében szükségszerűen létrejövő anyagi érintkezés: ez adja és tartja fenn az ember és világ interakciójában a teljességgel közvetlen kapcsolatnak az illúzióját, és — ember és világ interakciójában első-sorban ez vagy csakis ez érzékelhető. Az egyensúly, a szellemi végtelen és a kéjesen konkrét anyagi közelség, a végletes önmagunkba zárttság és a teljes nyitás egyensúlya. Faustusi létünk türelmetes egyensúlya.

Jegyzetek

1. Ulric Neisser: *Megismerés és valóság*. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1984. 112.

2. Az „osztencív” terminus a latin 'ostendo, -ere' (mutat, bemutat, kiállít) igéből ered; a logikai-filozófiai irodalomba W.E. Johnson vezette be 1921-ben. Később átvette és elemezte Bertrand Russell (*Human Knowledge*. 1948), W.O. Quine és mások.

3. Mindez az értelmi absztrahálás belső, elemi köréire érvényes, a közvetlen tapasztalatokkal szerzett ismeretekre. Erre a szintre materializálunk-antropomorfizálunk-képszerűsítünk minden megismerésünk körein kívüli, túli, transzcendens vagy képzeletbeli tényezőket.

4. R.T. De George: *The Philosopher's Guide to Sources, Research Tools Professional Life and Related Fields*. Regent Press of Kansas, Lawrence, 1980. Lásd még: A. Marga: *Cunoaştere şi sens*. Editura Politică, Buc., 1981.

5. „Regény”, „elbeszélés”, „novella”, fogjuk majd mondani.

6. Vö. Cornel Popa: *Teoria cunoaşterii*. Editura Ştiinţifică, Buc., 1972. 30-33.

7. Lásd a természeti népek absztrahálásmódját.

8. Kísérlet: három kísérleti személynek, egy csehnek, egy lengyelnek és egy franciának három kóppantást kellett meghallgatnia, melyek erősségét komputer szabályozta egyenlőre. Ezután megkérdezték őket, szerintük melyik volt a leg-erősebb. A cseh azt felelte, hogy az első — a cseh nyelvben mindig az első szótagra esik a hangsúly —, a lengyel szerint a második volt az — a lengyelben mindig az utolsó előtti szótag hangsúlyos —, a francia pedig az utolsót hallotta annak — a franciában az utolsó szótagon a nyomaték. Hát ennyire a saját anyanyelvünkön gondolkodunk.

9. Edward T. Hall kiterjeszti ezt a kiszolgáltatottságot az egész kultúrára. Lásd: *Rejtett dimenziók*. Gondolat, Bp., 1987.

10. Lásd például a Planck-állandót: $6,626 \cdot 10^{-34}$ Js, mely az anyagi világ megismerhetőségének alsó határát jelenti.

11. A kapacitást szándékosan nem említettük itt, Ulric Neisser erről így ír: „Az agy neuronok millióiból épül fel, melyek egymással elképzelhetetlenül bonyolult kapcsolatokban vannak. Ki tudná megmondani, hogy milyen magas lehet az a korlát vagy küszöb, amelyet egy ilyen mechanizmus felállít? Senki nem bizonyította még, hogy a szelektív figyelem tényei egyáltalán kapcsolatban lennének az agy valóságos kapacitásával, amennyiben az utóbbi egyáltalán létezik. Valójában egyetlen pszichológiai ténynek sincs semmi köze az egész agy méretéhez. Ellentétben a népszerű elképzeléssel, nincs egy nagy kérgi raktárunk, melyet a túlzásfoltosság veszélyeztetne. A hosszú idejű emlékezetnek például nincsenek mennyiségi korlátai; folytathatjuk az ismerkedést új emberekkel, új nyelvek tanulását és új környezetek felfedezését mindaddig, amíg csak hajlaimaink és energiáink azt engedik. Hasonlóképpen nincs fiziológiailag vagy matematikailag megállapított korlátja annak, hogy mennyi információt vagyunk képesek egyszerre felvenni.” Ulric Neisser: *I.m.* 101—102.

12. Karl Robert Bultmann volt az, aki rámutatott a kettő „életviszonyának” szükségességére. Lásd: *Mi a hermeneutika?* Medvetánc, 1986. 2—3. Azonban...